

A „Ballhausplatz” szelleme

Somogyi Éva: *Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői 1867–1914. MTA BTK TTI, Budapest, 2017. 268 oldal*

Az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetközi historiográfiájában bekövetkezett ún. birodalmi fordulat (*imperial turn*)¹ az elmúlt években nagy mennyiségű, köztük néhány igen jelentős történeti munkát eredményezett, amelyek középpontjában a nemzeti nézőpont meghaladásának igénye² és a soknemzetiségű birodalmi keret vizsgálata áll. Az ilyen paradigmaváltások sajátja, hogy a kutatási irányok definiálásának igényéből fakadóan túlnyomóan teoretikus művek születnek; példa erre az irányzat talán legnagyobb sikerkönyve, Pieter M. Judson birodalomtörténete is, amely a szerző saját megfogalmazása szerint is egy hosszúra nyúlt érv formáját öltötte.³ Ritka azonban az olyan átfogó, a Habsburg Birodalom működési mechanizmusait monografikus igénnyel, de mikroszintű vizsgálatokon keresztül bemutató vizsgálat, mint amilyen Somogyi Éva legutóbb megjelent könyve. A *Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban* a soknemzetiségű birodalom működtetésének napi gyakorlatát tárja fel, a birodalom politológiai meghatározhatatlanságának korabeli és történeti kényszerhelyett ezúttal azt láthatjuk, ahogyan a

kiegyezési törvény következtében létrejött intézmények megtelnek tartalommal.

Címe alapján furcsának tűnhet az egészen más ambíciókkal fellépő Judson-művel való összevetés, a közös külügyminisztérium azonban, ahogyan azt a szerző a bécsi hivatalok rövid általános ismertetését követően a második fejezetben (31–42.) részleteiben is kifejti, az Osztrák–Magyar Monarchia legsajátságosabb intézménye, egyúttal az oly sokat vitatott *Gesamstaat* legfontosabb végrehajtó szerve volt. Ez volt az az intézmény, ahol a birodalom népeinek együttműködése, illetve az osztrák és a magyar birodalomfél érdekeinek összecsiszolása zajlott, s amely ezt az integráló funkcióját folytonosan újra- és újraértelmezve egyfajta birodalmi miniszterelnökség szerepét is betöltötte. Az integráló funkciót támogatta, hogy a mindenkori külügyminiszter volt egyúttal a közös minisztertanács elnöke is. (Más kérdés, hogy ezt hivatalosan sohasem ismerték volna el az egységállam gondolatát következetesen elutasító magyar politikai körök.)

A birodalom e hatalmi központjában működő magyar honos hivatalnokok száma, szerepe, Bécs-képe és önrítelmezése, társadalmi pozíciója és (nemzeti) identitása tehát nem csupán egyfajta prozopográfiai érdeklődés szempontjából releváns: ezeknek a részleteknek a megismerése egyenesen vezet annak jobb megértéséhez, hogyan is működött a gyakorlatban a bonyolult dualista beren-

¹ Gyáni Gábor: *Transznacionális történelem, birodalmi múlt*. In: Szarka László (szerk.): *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)*. Budapest, 2017. 9–17.; Cole, Laurence: *Visions and Revisions of Empire: Reflections on a New History of the Habsburg Monarchy*. Austrian History Yearbook, vol. 49. (2018) 261–280.

² A nemzeti nézőpontot ért másik fontos kihívást a „nemzeti közömbösség” fogalmának bevezetése jelentette a történettudományi

munkákba. Zahra, Tara: *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*. *Slavic Review*, vol. 69. (2010) No. 1. 93–119.

³ Judson megjegyzését idézi recenziójában Varga Bálint: *Pieter M. Judson: The Habsburg Empire. A New History*. *The Belknap Press of the Harvard University Press, Cambridge MA – London, 2016. 567 oldal*. Korall, 18. évf. (2017) 67. sz. 153.

dezkedés. Somogyi Éva munkája a köztudottan pontatlanul (vagy másként: rugalmasan) megfogalmazott közjogi kereteket az évek során megtöltő *gyakorlati* politikai tartalmat tárja fel az olvasó számára, a birodalom belső egységtörekvéseinek központja, a „Ballhausplatz” szellemének rekonstruálását.

A kiegészítés után felálló intézményi struktúráról és azon belül a közös külügyminisztérium funkcióit bemutató szövegrészt kiegészíti egy további háttérfestő fejezet, amelyben a bécsi szolgálat milióját ismerhetjük meg. „Bécs” ekkor sem egy város neve csupán, a politikai hatalom intézményeivel és a benne dolgozó hivatalnokokkal azonosította a politizáló közeg, így az ott teljesített szolgálat mindig sajátos értékelés alá esett, Budapestről nézve gyakran övezte gyanakvás. A „polgárosuló, magas képzettségű, német kultúrájú bürokrácia” (43. old.) magyar tagjainak sajátos helyzetét érzékenyen felvázoló fejezet előrevetíti, amit később részleteiben is megismerhetünk: ez a réteg nem azonosítható azzal az aulikus arisztokrata körrel, amely korábban ellátta az udvari szolgálatot.

Somogyi Éva a következő, ötödik fejezetben tér rá a címben megjelölt csoport bemutatására. A monográfia ekkor kezdi igazán kiaknázni páratlanul izgalmas forrásanyagát, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv különböző fondjait, elsősorban a külügyi szolgálatot teljesítő hivatalnokok személyi anyagát tartalmazó egységet.⁴ A szerző sok-sok éven át dolgozott ezzel a levéltári anyaggal, amelyre akkor bukkant, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia közös minisztertanácsa jegyzőkönyveinek közzétételén dolgozott, s mintegy száz magyar honos hivatalnok pályaképét rekonstruálta. Dokumentálta továbbá a kiegészítést követően a magyar honos hivatalnokok számának folyamatos növeke-

dését, egészen a paritás eléréséig. Egyszerre kínál tehát már statisztikailag is értelmezhető, feldolgozható adatokat, oly precizitással, hogy könyve kézikönyvként, adattárként is bátran használható,⁵ és a személyi anyagnak köszönhetően olyan emberi történeteket, amelyekről a szöveg életre kel, főszereplői bürokratákból vívódó hazafiakká, elkényeztetett úriakká, ellenszembes törtetőkké vagy épp szerelmes fiatalemberekké válnak.

A hatodik fejezettől kezdve a szöveg a már korábban felvázolt politikai, szervezeti, elvi kérdések elhagyásával szorosabban a társadalomtörténeti kérdésekre kezd fókuszálni. Nyomon követi a külügyi testület társadalmi jellegének átalakulását, külön vizsgálva az egyes hivatalnokgenerációk tagjainak családi hátterét, képzettségét és életmódját. Véggövetkeztetése szerint „a külügyi apparátus nem vált polgárivá, mégis annak modernizációja több területen félreérthetetlenül megmutatkozott” (115. old.), hiszen az idők során egyre inkább a szakképzettség vált a ballhausplatzi vagy külszolgálati alkalmazás feltételévé, csökkent a konzuli és a diplomáciai szolgálat közötti presztízskülönbség és átjárhatatlanság, és a társadalmi helyzet kevésbé befolyásolta a hivatali pályán való előrehaladást. A testület arisztokrata jellege megmaradt ugyan, a hivatalt teljesítő személyek azonban aligha dolgoztak ugyanazzal az attitűddel, mint a kiegészítést megelőző években. Ez az árnyaltan megfogalmazott konklúzió arra hívja fel a figyelmet, milyen óvatosan is kell bánnunk társadalomtörténeti kategóriáinkkal, illetve arra is, hogy a „modernizáció” nem egységes történés, hanem többféle, egymástól eltérő ritmusú és sebességű folyamat együttese. Tovább árnyalja a képet az idevágó nemzetközi szakirodalom beidézése: a külügyi apparátus arisztokrata jellege koránt sem osztrák–magyar sajátosság a korszakban.

⁴ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des Außen (1784–1924) Administrative Registratur, Fach 4, Personalakten

⁵ Ezt segíti a kötet végén található névmutató is, amelyben a közös külügyminisztérium magyar honos tisztviselőinek neve vastag betűvel szedve áll.

A hivatalnokok házassági szokásairól és kötöttségeiről szólva a következő fejezet ismét nemzetközi kontextusba helyezi a Monarchiában uralkodó viszonyokat. Számos európai udvarral szemben Bécs nem tiltotta a külföldiekkel való házasságkötést, ami szoros összefüggésben áll a Ballhausplatzot amúgy is átható nemzetek fölötti lojalitással. „A Monarchia diplomatái a császárt és a birodalmat képviselték külföldön, meghirdetetten *nem* nemzeti érdekeket” (127. old. – kiemelés az eredetiben) – olvashatjuk, és a következő fejezetből az is megtudható, hogyan igyekeztek a feltétlen dinasztiahűséget és a nemzetek fölötti állampatriotizmust a diplomataképzésben is érvényre juttatni.

A szakképzés és a közös műveltség felelt azért, hogy a hivatalnok elit az elinduló polgárosodás és az egyre erősebb nemzeti mozgalmak hatása ellenére zárt, rendies közösség maradjon, olyan „egységes státuszcsoport” (147. old.), amely képes az osztrák birodalmi patriotizmus szellemében végezni kül- és belpolitikai feladatait. A diplomata- és konzulképzés menetét, tartalmát bemutató szövegrészben megmutatkozik ennek a szemléletnek a tudatos, alaposan kidolgozott módokon történő ápolása és átadása, amiből világosan látszik, hogy a „nemzeti közöm-bösség” nem csupán a (magan)élet egyes olyan szegmenseiben vált láthatóvá, ahová a nemzeti aktivisták képtelenek voltak már behatolni, hanem a birodalom irányítási szintjein is megjelent elvárásként, programként. Mivel a birodalmi fordulat historiográfiai termése döntően a ciszlajtán birodalomfél integrációjára koncentrál, és Magyarországot kivételnek, klasszikus nemzetépítő államnak tekinti a Monarchián belül, roppant izgalmas és fontos az állampatrióta szellemen képzett magyar honos tisztviselők történetének megismerése.

Neveltetésük próbája az, hogy valóban sikerül-e megteremteni a Ballhausplatz szellemét, az „osztrák” identitást, amely átfogja a soknemzetiségű hivatalnokgárda tagjait. A külügyminisztérium magyar tisztviselőinek nemzeti identitásával foglalkozó tizedik

fejezet ebben az igen bonyolult kérdésben nyújt eligazítást. Ismét egyéni életutak, személyes példák jelennek meg, így kaphatunk képet az egyes hivatalnokok mentalitásáról, arról a kényes egyensúlyról, amelyet végülis többféle identitásuk összeegyeztetése, magyarságuk őrzése és a feltétlen dinasztiahűség egyidejű jelenléte jellemzett.

A gyakorlatban ez persze nem mindig okozott fejtörést, sokan, sok esetben láthaták úgy, hogy a magyarok pozíciójának erősítése a közös hivatalokban fontosabb, hasznosabb, mint a „magyar különállás tényleges és szimbolikus elemeiért folytatni képes tartalmú és hatású csatározásokat”. (89. old.) Nem azonos súllyal jelentkezik a probléma a különböző hivatalnokgenerációk számára sem, a korszak végével azonban nem lehet nem feltenni a kérdést: mennyiben volt fenntartható az összbirodalmi identitás, és mennyiben jelentett belső vagy személyközi konfliktusforrást a hivatalnokok nemzeti önazonossága. A kérdésre nem lehet egységes választ adni, amint azt a különböző életutak és hivatalnoki önreflexiók meggyőzően bemutatják, de a szerző leszögezi: még a világháború előestéjén sem tud olyan hivatalnokról, aki ne a Monarchia fenntartását tekintette volna elsődleges és legfontosabb feladatának. Alapvetően összeegyeztethetőnek látja tehát a többféle lojalitást ezen a sajátos csoporton belül, de azt sem hallgatja el, hogy ez egyre inkább elszigeteli a csoport tagjait a magyarországi közvéleménytől.

Talán ez a műnek az egyetlen pontja, ahonnan hiányolható néhány további következtetés. Izgalmas lett volna a szerző gondolatait olvasni azzal kapcsolatosan, végtére is a Monarchia felbomlását a jól képzett és megbízhatóan állampatrióta üzemmódban dolgozó vezetés ellenére a nemzeti feszültségek okozták-e. Másképpen: az a társadalmi csoport, amelynek körvonalait e munka kirajzolja, szűk és elszigetelt csoportként működött, s ekképp nem lehetett elég ereje a birodalmat szétfeszítő feszültségek kezelésére, vagy a bemutatott elit sikeres modellje lehet a soknemzetiségű birodalmak irányításának,

s a Monarchia bukásának okait máshol kell keresnünk? A kérdés az identitásproblémák felől is feltehető: működnek-e többes identitások válságos pillanatokban, vagy ilyenkor szükségszerűen hierarchiákba rendeződnek, választásra kényszerítve „gazdáí”-kat?

Somogyi Éva monográfiája a Monarchia-kutatás legfontosabb kérdéseit részletgazdag, mikroszintű, levéltári forrásbázison alapuló vizsgálatokon keresztül dolgozza fel. Ennek az eljárásnak köszönhetően finom társadalomtörténeti distinkciókat fogalmaz meg, s egyszerre nyújtja a kollektív biográfia két nagy műfaji előnyét: az általános következtetésekből való meggyőző erőt és a személyességet. A szerző magabiztos jártassága a birodalom strukturális felépítésének kér-

déseiben és az elemzett személyes életutakban egyaránt olyan léptékváltásokat tesz lehetővé számára, amelyek a teljes szöveget egyfajta sajátos dinamikában tartják, azt az érzetet keltve az olvasóban, hogy a Monarchia működését ennél pontosabban és szórakoztatóbban valószínűleg lehetetlen volna prezentálni.

A monográfia német fordítása készül, és csak remélni lehet, hogy a munka ezáltal méltó helyre kerül majd a Habsburg Birodalommal foglalkozó nemzetközi kutatás berkeiben is.

ESZIK VERONIKA